

Тываның Баштыңының ажыл-албаны

Чугула медээ

Сооктун

дыңзааны-биле...

Республика девискээринде агаарның температуразының хенертен кудулааны-биле чурттакчы чоннуң, ооң аразында бичии уруглар ортузунга доңуп-дожаар чорукту болдурбазы-биле бүгү-ле хемчеглерни алырын Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол дүүн Чазак Аппарадының хуралынга дааскан.

Сөөлгү каш хонуктун дургу-
зунда күштүг сооктардан 9 киж
когараан дугайында дыңнады
кирген. Ылчангаш социал адырны
харыылап турар Кадык камгалал
яамызы ындыг байдалдарда кан-
чаар хөдөлмөрийнчиге планнарын
кылырын база сагындырган. А
Кызыл хоорай мэриясы тодаргай
чурттаар чери чок кижилерни түр
када хоргададыр черлерни аңгы-
лап, чылыг идик-хеп аймаа-биле
хандыраарының аргазын дилеп
тыварын база айткан.

Республиканың кожуунна-
рының чагырга черлери дыңзыг
сооктар үезинде канчаар алдына-
рының, үкүй берген товарларга
чүнү канчаарының дугайында та-
йылбыр ажылын дарый чорударын
база дааскан. Чазак Баштыңы
бодунуң оралакчыларынга болгаш
сайыттарга чылыдылга-энергетика
комплексинин объектилерин база
ведомствога хамааржыр албан
черлеринде байдалдарны шыңгы
хыналдага алган турарын база
дааскан.

Gov.tuva.ru-дан.

БООДАЛ ЧЕЧЕКТИ – ФРОНТУЧУГА

Тываның Баштыңы
Долбан Кара-оол 88
жашка келгенин биле Вера
Ивановна Байлакка
айыр чедирген.

очунуң төрүттүнгөн хү-
е оларның ужуражыры
лапарган. Ол хунну фрон-
даана хоорайның чоогун-
одунуң кыштаанга, мал-
нын хайгаараар ажылы-
уткуур кижжи. Ол аалга кан-
кижилер келбээн дээр.
лыг журналистер, удуртук-
р, көдөз ажыл-агыйның
акчылары...

Хар чоокшулай берген-болза, Вера Чүлдүмовна-ның Баштыңын эки сеткил-чүг утkaan. Шолбан Кара-аңаа боодал чечектерни-скаш, сураглыг теле-алист Сергей Брилевтуң-чурттуң ийиги дайынынга-дурган эвилелчилер" деп-белекке берген. Чурттуң-ингир журнализиниң аалга-чораанын олар кады-нганнар. Ынчан Вера-ак Сергей Брилевка тыва-чокту белекке бергеш,-немин стол долдур салган. Шолбан Кара-оол чаа үнген-номдан аажок солун-улгарны ыыткыр номчуп-н. Ооң соонда тыва эки-чыларның маадырлыг-старын база катап сагын-

С.Брилевтуң номун белекке берген.

Виталий ШАЙФУЛИННИҢ тырттырган чуруу.

ганнар. Москвада журналиске
өөрүп четтиргенин дамчыдарын
Вера Байлак дилээн.

Фронтучунуң уйнуктары
болгаш оларның уруглары-биле
Чазак Даргазы танышкан.
Кырган-авага кандыг-бир чүүл
хереглеттине берзе, дораан

долгаарын олардан дилээн. Россияның эң эки дээн санаторийлеринге дыштанырын аңаа сүмелээрге, ол оон ойталаан: бодунуң аалынга ооң сагыжы дыш болурун чугаалаан.

Вера Байлак — Тывадан чоруткан 206 эки турачылардан

амгы үеде артып калган кара
чаңгыс кижжи ол. Дайынче 18
харлыг кыс тургаш, бир харлыг
оглун авазынга каапкаш чорут-
кан.

ТР-нің албан-езузунын сайтызындан.

Тываның Баштыңының Айыткалынга хамаарыштыр

ЧУРТТУҢ, ЧОННУҢ ТӨӨГҮЗҮ-БИЛЕ ХОЛБАШКАН

Тываның Баштыңы Шолбан
бериевич Кара-оол Дээди Хуралга
билгилээн Айыткалынга бистиң регион-
урус Россия-биле демнежилгезиниң
Орус чылының байырлалына бе-
лгикелдиң дугайын колдадыр
таалады. Дарганың ол бодалдарын
сүткүвес аргажок.

ыва чон биле Орус күүрүенин
карының оранчок мурнунда-ла Россия
демнежилгениң чугулазын уряхай чон
турган. Ону Ш.В. Кара-оол "Ол чон
ың чоокулажылгазынга болгаш
ралынга, Азияның төвүнге аныак
ениң тургустанарынга, амгы Тыванын
салырынга акы-дуңмалышкы дузаны
ш деткимчени төөгүге кииреринге
ген. XX чүс чылда, революцияларның
рында, ханы халалтарның болгаш чаа-
нарның үезинде, делегейиниң чурт
н хөй удаа эде чуруп турар үеде
ткелдиг кады ажылдажылганың болгаш
иктиг нарын айтырыгларны чоумчалыг
ирлээринин ховар үлегер-чижээн

Россия биле Тыва көргүскен" — деп аажок тодаргай демдеглээн.

Үеиң маңы дыка дүргенин билир бис. Арткан чаңгыс чыл билдиртпейн эрте бээр. Шынал-ла, "суртаал кылыр болгаш планнар чогаадыр үе чок. Ам чүгле салдынган сорулгаларны күүседиринче кирер херек" деп Айыткалда демдеглээни шын. Маңаа кожуун, суур, суму бүрүзү "билектерин сывырыпкаш", ажилдаар алаар. Ылангыя чаңгыс чер-чурттугларымны, мөңгүн-тайга-жыларны, чогумчалыг күш-ажылче киреринче кыйгырар кижидир мен. Мындыг төөгүлүг, чугула ужур-дузалыг байырлал чоокшулал орда, ооң белеткелиниң талазы-биле "кудуруктап" чыдып каар болзувусса, канчал-даа таарышпас. Бо кожуунда быжыг тура-соруктуг, патриотчу чон чурттап турарын билди мен.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бо кай-
гамчык, чурттуң, чоннуң төөгүзү-биле хол-
башкан байырлалга белеткелче сонгаар-
ладыышкын чокка кирери чугула.

Эрес-оол СААЯ,
күш-ажылдың хоочуну.

ТОЙМАГЛАТТЫНГАН ТУДУГЛАР АМ ТУРБАС

"Чүс чыл бөгүн эгелеп турар. Бодун үлүүн кириштир" деп Тыва Республиканың Баштыңы-Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оолдун ТР-ниң Дээди Хуралынга база Тываның бүгү чурттакчы чонунга Айыткалын бирден бир чокка номчуп, таныжып ора, найысылал Кызылдың чурттакчыларынга кижини ак адааргал-биле адааргаар-дыр. Улуг, чараш хоорайны каастап турар тудугларга ам Аңыяктар ордузу немежир дээрге, ону канчап магадавас боор. Улуг-Хемниң эриини та кайы хире чараш апаар, Национал паркти чаартыр үе, шынап-ла, келген. Боду бойдустан бүткен мындыг парктиг черлер ховар болдур, ийин. Ону чаартып, чараштавайн канчаар. Ийнаар янзы-бүрү дериг-херекселдерден ам-лаа хейнү немей тургузары чугула.

Найысылгада кожа чыдар Кызыл кожуун мырыңалгалыг-дыр. Аңаа Сүбейден-даа улуг культура-спорт төвү туттунар ышказыл. Төп черде аныак-өскөнгө ол дыка херек. Оон делегей чергелиг спортчулар, келир үениң олимпий оюннарының киржикчилери үнөр ужурулуг. Михаил Оюн орукту ажыдып каан-на болгай, Кара-Хөлдүн оглу Саян Хертек хүлөр медальды чаалап келди, оларның изин истеп, олимпиадага киржи аныактарны амлан эгелеп бетелткээр апаар.

Көдөз суурда чурттал оран бистер ышкаш кижилернин амыдырал-чуртталгазын экижидеринче база Чазак улуг сагышты салып турар-дыр. Хөй тоймаглаттынган тудугларны, складтарны, садыглар турган бажыңнарны, фермалар кажалары турган оран-саваларны, ара кагдынган тудугларны санап түннээш, оларны чаартып, бөгүнгү амыдыралдың кадык овор-хевирин деткип, оларны спорт, культура, өөредилгеден дашкаар уруглар албан черлери кылдыр эде тургузар херек. Чазак ол хире деткип турда, бай-шыдалдыг кижилер ол тудугларны холга ап, чоңга ачы-буянын көргүзөр албан черлери кылдыр "хуулдурар" ужурлуг. Ээнзирей берген турар эмгежок хоозургай тудуглар кажан-на дирлип үнөр, азы аштал-арыглаттынар ирги деп бодап чооранын ол үе ам-на келген-дир. Арыг-силиг суур-сумуларны көөрге каракка тааланчыг болбазыкпе.

Чаагайжыдылга айтырыынг чонну калбаа-биле кириштирер дээни кончуг шын. "Демниг сааскан теве тудуп чиир" джир болгай. Эрткен чүс чылда шеф ажылы-биле кандыг-кандыг улуг үүле-херектери чогутпаан дээр. Ол эки езу-чанбылды эгидээлинер.

Дүмен-оол ИРГИТ.

Бай-Тайга кожун.

Хүннүн медээлери

ФРОНТУЧУЛАР ТӨРҮТТҮНГЕН
ХҮННЕРИН ДЕМДЕГЛЭЭННЕР

Бо чылдың декабрь 15-те Вера Чүлдүмовна Байлак — 88, Александр Терентьевич Шумов — 99 харлаан.

Вера Байлак — тыва эки турачыларның аъттыг шериг эскадронунун дайынчызы, Александр Шумов — сураглыг миномет салбырының командир. Тывадан фронтуга барган Шумовтар деп алды алышкы боттарының эрес-маадырлыг, коргуш чок болгаш чанлык дег дүрген хөдөлишкенин биле делегейин үгер-боо энциклопедиязын киргеннер. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол төрүттүнген хүнү-биле фронту-чуларга байыр чедирип чораан.

"Эрткен чылдарда бистиң хүндүлүг хоочуннарыбыс дыка аар-берге, ынчалза-даа солун, сактышкыннар-биле байлак амыдыралды чурттап эрткеннер. Вера Чүлдүмовна-даа, Александр Терентьевич-даа дайынның кадыг-дошкун чылдарын эртип, дайзын-биле сегиржип алышкынга маадырлыг кирип турганнар. Тайбың үеде олар республиканың сайзыралына биче эвес үлүг-хуузу кирип, эрес-шудургу ажилдап келгеннер. Шуужуп эртип турар үега чагыртпайн чурттап чоруур бо хоочуннарны көргөн кижиниң сагыш-сеткили көдүрлүп,

олар дээш чоргаарал кыптыгып, бурунгаарлаашкынның чүткүлүн кандыг-даа күш доктаадып шыдавас деп чүвеге бүзүрөй бээр сен. Вера Чүлдүмовнага болгаш Александр Терентьевичке бистиң аравыста ам-даа чурттап чорууру дээш четтирдивис" — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Ада-чуртун Улуг дайынының хоочуну Николай Алексеевич Беляшов база бо хүннерде 90 харлаан. Аңаа база ол үедеги өске эш-өөрүнге дег, Төрзөн чуртун камгалаар үлүг онаашкан. Ол баштай мурнуку одуругга дайылдажып турган, оон соонда кызыгаар шеринге харылзаачы болуп албанын эрттирген. Тайбың үеде ол харылзаа шугумунга ажилдап келген, Кызылдың харылзаа белдиринге 40 чыл дургузунда, пенсияже үнүжүге чедир ажилдаан.

Дайынның хоочуну, хүндүткелдиг Николай Алексеевич Төрзөн чуртка кызыгаар чок бердинишкенин үлегерчижээн бистерге, аныктарга, көргүзүп чоруур.

Чаа томуйлаашкын

АМ-ДАА УЛАМЧЫЛАП ТУРАР

Муниципалдыг эрге-чагырганы быжыглаарының айтырын шийтпирлээрин республиканың Баштыңы уламчылап турар.

Шолбан Кара-оолдун саналдаан кижизи муниципалдыг чагырганың даргазы албандужаалдың конкурсуна тиилекчи болган. Мурнунда Тываның Чазаның Аппарадын удуртуп турган Юрий Ананьев декабрь 10-да Кызыл кожуунунун административтиг төвү болур Каа-Хем суурнун чагырганың даргазына соңгуткан. Регион деңгелинде көскү ажилдакчы турган кижини көдээ суурже чорутканы албандужаал кудуладышкыны эвес, а бодамчалыг кылган базымдыр дээрзин ону таныштырып келген Чазак Баштыңының Администрациязының удуртукчузунун оралакчызы Геннадий Куулар демдеглээн. "Девискээринде улуг-улуг бүдүрүлгелер тургустунган Каа-Хем суур республиканың эрге-чагыргаларының удуртулгазында онзагай черни ээлеп турар, ол чыл санында өзүп, экономика болгаш политика талазы-биле деңгизи аартап олурар, ол бүгү чүүлдер эргелеп-башкарылганын шынарын бедидерин негээн" — деп, ол демдеглээн.

Сайыт чораан удуртукчуга, шынап-ла, нарын суур онаашкан. Ажил-агыиының нарынының болгаш хемчээлиниң талазы-биле Тываның дөрт хоорайының кайызында-даа деңгештирер чүүл ында чок. Ол суурда республиканың эң улуг бүдүрүлгелери — Каа-Хемниң хөмүрдаш разреза болгаш Кызылдың чылыг энергиязы-биле хандырып турар ЧЭТ, куш фабрикасы, теплица комбинаты ажилдап

турар. Тываның чөөн талазынче углаан автомобиль оруунун улуг кезии ол суурну дамчып эртер, ол черлерде честиң, алдынның, полиметаллдың чыдар черлерин ажилдап кылып, энергетиканы, туризмин болгаш дыштанылга черлерин сайзырадырының ажилдары кылдынып турар. Чурттакчы чонунун саны 12 муң четкен Каа-Хем суур кижисанының талазы-биле Шагаан-Арыг, Чадаана, Ак-Довурак болгаш Туран хоорайлардан безин ажа берген.

Оон аңгыда регионужу-дузалыг дыка хөй төлевилелдер Каа-Хем суурда ажилдап эгелээн. Тываның болгаш Россияның 100 чылынга уткуштур республикада эң улуг, 10 муң көрүкчү кирер спорт-дыштанылга төвүн аңаа аждар. Амгы үеде Каа-Хем — Кызыл аразының дөрт одуруглу автомобиль оруун тудуп эгелээн. Эң улуг хемчээлдиг ажил — чылыг-энергия станциязынга 300 МВт күчүлүг чаа дериг-херекселди тургузары, ол херексел республикада электри энергиязының чедишпейн турар чоруун шийтпирлээр.

Юрий Ананьев аажок берге үеде ында ажилдап келген деп, Чазакта демдеглэп турар. Чоокка чедир ук суур удуртулга барык чок болуп келген, оон мурнуку даргазынга хамаарыштыр чаңгыс эвес кеземче херзэн оттурган. Ажилды херек кырында бут кырынга тургузары оон негетинип турар.

ТР-ниң албан-езуунун сайтызындан.

Кара-Кыс Аракчаа:

"АРЖААННАР —
ЧОРГААРАЛЫВЫС"

Бир-ле катап Тожу девискээринге аңчы кижисын бакка адылган. Балыгланган аңны ашак каш хонук истеп келген. Канчангашла көөрге, сыын дуу-ла бар чораан, балыгланган аң чүү боор, харыкшинээ төнгөш, бир-ле сугга барып кирип турар болган. Ол сугдан үнүп келген соонда сыын каң кадык болуп, чүү-даа болбаан дег кылаштап чоруй барган. Ашак база хуулгаазын сугну сонургап, каш хонук аңны истээр дээш могап-турупканын чаа миннип, сугже киргеш, үнүп келирге, демги шылааны-даа чок, аажок чиик-сергек апарган болган. Оон бээр-ле чон ол аржаанга эмненип эгелээн.

Чойган аржааны Тыва биле Бурятияның кызыгаарында, Тожу кожуунун девискээринде Изиг-Суг деп черде турар. Ол черде чойган ыяштары өзүп турар болгаш, чыды бир тускай, аажок чаагай. Бо аржаанга хөй чонун кирип, дыштанып, эмненип турары-биле эртемденнер база аржаанны сонургап, шинчилел ажилдарын каш чылдарның дургузунда чорудуп турары онзагай.

Эртемден Кара-Кыс
Аракчаа.

үнген. Чүге дээрге, аржаанче тускай оруктуң кылдынмааны-биле ынаар чедери аажок нарын. Бо чылын экспедицияга ниитизи-биле 60 кижикирешкен болгаш оларга вертолет-биле 3 үнүшкүннү, Кызылдан чер-биле чоруур 5 үнүшкүннү организастан. Кызылдан машина-биле

“Аржаан сугларывыс — бистиң база бир чоргааралывыс-тыр. Ынчангаш ыдыктыг черлеривисти бокталдырбайн камнап, чер-чуртувуска хандык-шылдыг болуп, бодувусту төлөптүг алдынар ужурлуг бис”.

Чоокта чаа республиканың Национал музейинге Чойган аржаанынга кылып чоруткан эмчи-клиниктиг шинчилелдерниң түннелдериниң дугайында эртем семинары болуп эрткен. Бо канчаар-даа аажок солун хемчегниң дугайында чырытпас аргавыс чок болду. Ынчангаш алдарлыг эртемден, төрзөн Тываның төлөптүг кызы Кара-Кыс Донгаковна Аракчаа-биле ужураштывыс.

Оон чугаалап турары-биле алырга, Чойган минералдыг сугларынга 2011-2012 чылдарда бөлүк эртем-шинчилел ажилдарын чоруткан. Эрткен чылын бир дугаар экспедицияны Тыва Республиканың Баштыңы-Чазаның Даргазының 500 муң рубль түннүг грантызын ойнадып алгаш, кылып чоруткан. А бо чылын улуг экспедицияны Орус географтыг ниитилелдин 2 млн. рубль грантызының ачызында организастан. Ук акша-хөрөңгиниң кол кезии орук чарыгдалдарынче

үнген бөлүк Абаканга четкеш, оон Красноярск, Иркутск облазын, Бурятияның Орлик суурун, Чойган-Дабан артты таварааш, ниитизи-биле 2, 5 муң километрни эрткеш, чүгге ынчан аржаанның бодунга барып четкен. Чойган аржаанынга эртем-шинчилел ажилдарындан аңгыда, бо чылын бир дугаар “Аржаан Чойган — экологтуг арыг таарымчалыг девискээр” деп регионнар аразының аныктар форумун организастан эрттирген. Форумга Тываның күрүне университетиниң студентилери, Таңды кожуунун Сосновка ортумак школазының өөреникчилери болгаш башкылары, ол ышкаш бистиң кожавыста Орлик суурнун аныктары киришкен. Ук форумнун кол сорулгазы — аржаанның девискээрин аштап-арыглаары, ону чурумчудары болур.

Бөлүк хемчеглерниң эң-не солун кезээ — аржаанга кирип, эмнедип турар улуска эмчи-клиниктиг шинчилелди чорутканы. Экспеди-

ция июнь 28-тен август 2-те ажылын уламчылаан. Ол дургузунда 420 кижикирешкен. Оларның аңгы-аңгы хоорайларында тывалар бар-даа болза, жаанчыларның хөй кезиксияның аңгы-аңгы хоорайлары келген. Дыштанып келген эртемдендерниң чоруу Аржаанга кирериниң бетинде гаш аржаанга кирип эмненип соонда түннелдерни кылган, сидик анализин ал, чүрзэн карааның көөрүн, нерв, өкпе системазын дээш, кижиниң организмине хыналданы чорутар, Эртем-шинчилел ажылын чорутуу соонда кижикирешкен, эмнээшкенин алган соонда, шынап-ла, кадыктын далы эки талаже өскөрүлүп дээрзи албан-езуу-биле бадатынган. Шинчилел ажилда химиктер, эртемденнер, биологтар, эмчилер дээш, сплистер кирип, боттар, ажылының угланышкыны тускай түннелдерни үндүрүп кайгамчык. Бистиң ада-өгбеле эртем-билиг чок-даа турган черден үнүп чыдар ыдыктыларны аржаан деп анаа эвес эмненип турган ышкажыл. Шыла, ол кайгамчык суглар кыккадыын экижидип, хамчык-аас болдурбас шынарлыг болуп турары-биле эң кол, берге айттарар аржаанче чедери болуп артты.

“Чойган минералдыг суглар” болза, аржаан комплекзинге эмне болгаш туризм черин турмуш, шинчилел ажилдарының бо тавары чорудуп турар бүгү хөйлерниң кол сорулгазы болуп орукту чонга чедимчелиг кылып организастан кылыры чурт. Ынчангаш орук маршруттар ажыдар талазы-биле төлөптүг ажилдап кылган. Бо талазы-биле ажилдаар күзелдиг бөлүктөр даа болза, акшаландырыш айтыры нарын болуп турар. Эвес туристти маршруттар структураларын тургузарының тавары-биле Чазактын грантызы түчүе болза, киржир күзелдиг хөй дээрзин эртемден чуртун демдегледи. Мындыг онза чараш оранче чон келиш болгай. Оларга аржаанче чедери таарымчалыг байдалды тургузчула.

“Чойган минералдыг суглар” бойдус аржаан комплекзин ажил-чорудулгазынга аныктар кирип турары онзагай. Ол алызы барып, төрзөн чер-чурт ээлеп артып калыр салгалдары Чугаавыстың төнчүзүнде Кара-Донгаковна мынчаар чугаалады.

“Тывавыста бар аржаан сугларның эм-таң шынарынга бүтүрү мен. Аржааннарывыска кирип дээш өске черден чонун кыдырары кайгамчык. Аржаан сугларывыс — бистиң база бир чоргааралывыс-тыр. Ынчангаш ыдыктыг черлеривисти бокталдырбайн камнап, чер-чуртувуска хандык-шылдыг болуп, бодувусту төлөптүг алдынар ужурлуг бис”.

Чойган аржаанынга хамаарыштыр эртем-шинчилел ажилдары уламчылаар.

Алдынай БАДЫТОВ

Аржаанчыларга эмчи-клиниктиг шинчилелди чорудуп турары.

Чуруктарны архивтен алган.

20 чылдың ичиринде

"АКША БАРДА – КҮРҮНЕ КҮШТҮГ"

Декабрь 14-те Улусчу чогадылган бажыңга Тыва Республика талазы-биле федералдыг казначействонун эргелелинин тургустунганындан бээр 20 чыл болганын демдеглээн байырлыг кезээзинге чеде бээримге, ажил-ишчи аян-биле кеттинген аныяк оолдар, кыстар келген аалчыларны чылыг-чымчак уткуп, залда олуттарыңа чедир үдеп турдулар.

Ону иштимде аажок магадап, шынып көрүп олурдум. Сценартың ханазында улуг казначействонун ажил-ишчи хунне-база канчаар хостуг үезин турарын көргүзүп турар. Келген кижилер бот-бот-баа байыр чедирип, өң-баазын терини сөнөчөп, сеткил хан-хөөрежип олурдулар. Удат-да байырлыг кезээ-даа эге-

ныгларының эрттирилгези;
— бюджет чорудулгазының кир-жикчилеринин бюджет хоойлужу-дугазын сагыыр талазы-биле баш удур база амгы үеде хайгааралды чорудары;
— янзы-бүрү чергениң бюджет-теринин аразында бюджет систе-мазынче кирген орулгаларны таа-рыштылары;
— федералдыг бюджеттин күү-селдезинин дугайында шынарлыг отчетту чогуур шаанда тургузары

Эргелелдин ажилдакчыларының 84 хуузу дээди, 16 хуузу тускай ортумак эртемниг. Оларның ортумак назы-хары – 36 хар.

аа казначействонун удур-ту Солангы Николаевна Сааянга болгаш Тыва Респуб-лика казначейство системаның стунуп келгенин кысказы-биле лап, ук албан черинин ажил-дугазының түннелдери бол-келир үеде хөгжүлденин шышкыннары-биле таныштыр-Россияның казначействонун өөгүзү 1992 чылдың декабрь Россия Федерациязының Пре-зидентинин №1556 айтышкыны 1193 чылдың август 27-де Рос-сия Чазаның №864 доктаалы-эглээн. Айыттыңан докумен-т езугаар РФ-тин Саң-хөө-зының тургузуунун иштинге-ралдыг казначейство тургус-ин. 2000-2002 чылдарда 89-ралдыг казначействолар база-федералдыг казначейство-ның салбырлары ажил-ижин-ин. 2002 чылда РФ-тин Камга-амызының чамдык албан чер-ден аңгыда, шупту федерал-албан черлерин федералдыг-кейство таварыштыр ханды-же шилчиткен. 2005 чылдың-ы 1-ден тура, федералдыг ка-зачейство РФ-тин Саң-хөө яамы-ның тургузуундан аңгылан-ып, хөө яамызынга чагыртыр фе-ралдыг албан чери апарган. үеде федералдыг казначей-нун мурнунда дараазында-лгалар бар:
федералдыг бюджеттин күү-езинин үезинде касса кылды-

дээш, оон-даа өске.

Тыва Республикага федералдыг казначействонун төөгүзү 1994 чылдың март 9-та РФ-тин саң-хөө сайыдының хүлээлгелерин күү-седип турган Сергей Дубининин Тыва Республика талазы-биле федералдыг казначействонун удур-тукчузу кылдыр Е.П.Көк-оолду томуйлаар дугайында ат салган дужаалындан эгелээн. Эргелелдин баштайгы юридиктиг адреси: Кы-зыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 35 дугаар бажың. Баштайгы ажил-дакчылары: Галина Билчей, На-дежда Салчак, Зоя Найдын. Олар амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада. Эргелелдин бирги агар саны 1995 чылдың май 29-та ажыттыңан. Республика девискээринге бирги

ТР-ниң Национал банкының даргазы Ю.Южаков байыр чедирип тур.

гаже долузу-биле шилчиткен. Электроннуг хевир-биле документ эргилдезин организастан.

ТР-ниң федералдыг казначей-ствонун кол чүүлү — информас-тыг технологиялар. Амгы үеде фе-дералдыг казначействонун эргеле-линин автоматчылкан системазы, ажил-чорудулганың үндэзин көр-гүзүлгелерин бараалгадыр системазы ажилдай берген, а ырак черден саң-хөө документ эргилдезинин системазы ажылгалче кииреринин ажилдары кидин түлүк. Акша-кө-пеектиң боду-биле эргилдени

тускай үнүшкүннерже чоруп эг-лээн. Эртип турар чылда эргелел-дин материал-техниктиг баазанын экижидип, ажилдакчыларга таа-рымчалыг байдалдарны тургускан.

2012 чылдың ноябрь 1-ниң хү-нүнге чедир медээлер-биле алырга, эргелелдин ажилдакчыларының 84 хуузу дээди, 16 хуузу тускай орту-мак эртемниг. Оларның ортумак назы-хары — 36 хар. Эргелелдин 20 чылдаан юбилейинге даянып алгаш, "Тыва Республика талазы-биле федералдыг казначейство эргелелинин тергини клиентизи", "Тыва Республика талазы-биле федералдыг казначейство эргеле-линин тергини казначейи", "Рос-сияның казначействонунда чүге ажилдап чоруур мен" деп темага эссе дээн чижектиг конкурстарны эрттирген. Чайын ажилдакчылар аразыңа спартакиаданы органи-застан. Аңаа "Тыва Республика талазы-биле федералдыг казначей-ствонун даңгыназы биле тажызы" деп конкурс эрткен. Девискээр салбырларының аразыңа "Девис-кээрнин тергини ногаанчыдылганы" деп маргылдааны эрттиргени онзагай болган.

Келген аалчылар Солангы Ни-колаевнаның илеткелин улуг со-нуургал-биле дыңнадывыс. Оң

соонда Тыва Республиканың Ча-зааның Даргазының бирги оралак-чызы Михаил Козлов, ТР-ниң федералдыг инспектору Татьяна Монгуш, ТР-ниң Национал банкы-зының даргазы Юрий Южаков, ТР-ниң үлетпүр болгаш энергетика сайыды Роман Кажин-оол дээш, оон-даа өскелер байыр чедирип, моон-даа сонгаар бурунгаар хөг-жүлдени күзеп, шаңнал-мактал-дарны тывыскаан.

Дараазында күрүнениң "Саян-нар" ансамблиниң, "Тыва" фоль-клор бөлүктүн артистеринин база ТР-ниң Улустун артизи Станислав Ириль, В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артистеринин киржилгези-биле солун концерт залда олурганнарның байырланчыг сеткил-хөөнүн улам көдүрүп, өөрүшкү-маңайны сөннээн. Аңаа чергелештир Тыва Республика тала-зы-биле федералдыг казначей-ствонун ажилдакчыларының оюн-баштак аайы-биле белеткеп алган ыр-шоору, танцы-самы онза-гайлангып ылгалып турган дээр болза, частырыг чок.

Байырлыг хемчег ниитизи-биле солун болгаш таарымчалыг бай-далга эрткен. Юбилейниң кезээзи төнгөн-даа болза, казначейчилер тарап чанарынче дашапайн, улам хөөрежип, турскаалга чурукка тырттыржып турдулар. Ол үеде ка-зачействонун удуртукчузу Солангы Николаевна тайылбырны берген: "20 чыл болган юбилейге турс-кааткан байырлыг кезээни дыка эки эрткен деп санап тур мен. Албан черинин ырак кожуннарда безин хоочуннары болгаш ажил-дакчылары-даа, чалаан аалчылары-выс-даа шупту келгеш, байыр чеди-рип, чедишкиннерни күзеп, арга-сүмезин берди. Бистиң коллекти-виз эпиг-найыралдыг, ажил-ижинге бердинген кижилерден тургустунган. Бис чүгге ажилдап эвес, ойнап-хөгөп, дыштанып база билир бис" — деп, чугаалады. Мээң "Аныяк коллективти чедишкенин удуртурунун чажыды чүдөл?" — деп айтырымга: "Бис тургустунуп кел-ген чидиг айтырылгарың дуга-йында бодавайн, оларны дүрген болгаш чогуумчалыг шийтпирлээ-риниң дугайында бодап, ажилдап турар бис" — деп харыылады. Со-лаңгы Николаевнаның бо сестери-биле бижээн чүүлүмнү доозуп каары чөптүг-ле боор.

Азияна ТАУ.

Айдыс ДОРЖУНУҢ тырттыр-ган чуруу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ Социал-күш-ажыл харылзааларын дүүштүреринин талазы-биле республиканың үш талалыг комиссиязының составының дугайында 2012 чылдың декабрь 10 №401-р Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Күш-ажыл кодекси-35 чүүлүгө, 2005 чылдың ноябрь 22-де Тыва Республикага социал кады ажилдакчыларга "Тыва Республиканың №1419 УХ-1" дугайында дүүштүр:

1. Социал-күш-ажыл харылзааларын дүүштү-ринин талазы-биле республиканың үш талалыг комиссиязының составын бадылаар.

2. Социал-күш-ажыл харылзааларын дүүштү-ринин талазы-биле республиканың үш талалыг комиссиязының башкарыкчызынга Тыва Респуб-

ликаның Чазаның Даргазының бирги оралакчызы М.С. Козловту томуйлаар.

3. Тыва Республиканың Чазан төлээлээр тала-ның башкарыкчызынга Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды А.П. Дамба-Хууракты томуйлаар.

4. Бо айтышкыны "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Баштыңы-Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

2012 чылдың декабрь 10-да Тыва Республиканың Чазаның №401-р айтышкыны-биле бадылаан

Социал-күш-ажыл харылзааларын дүүштүреринин талазы-биле республиканың үш талалыг комиссиязының

Тыва Республиканың профэвилелдер феде-рациязы девискээр каттыжышкынындан (дугуржулга бар)

А.О. Бурбучал — "Тыва Республиканың проф-эвилелдер федерациязы" девискээр каттыжыш-кының даргазы, таланың башкарыкчызы;

В.В. Кочетов — харылзаа ажилдакчыларының ниити-тиг профэвилелиниң Тыва девискээр организация-зының даргазы;

Д.Д. Маркова — кадык камгалал ажилдакчылары-ның профэвилелиниң Тыва девискээр организациязының

даргазы;

Н.О. Охемчик — Россия Федерациязының улус өөредилгезинин болгаш эртемниң ажилдакчыларының профэвилелиниң Тыва Республика талазы-биле регион

салбырының даргазы;

Л.А. Оюн — "Чаагайжыдылга" МУБ-тун профком

даргазы;

А.Ч.Салчак — хөргелл кооперациязының ажилдак-чыларының профэвилелиниң Тыва девискээр органи-зациязының даргазы;

И.В. Сафронова — Россия Федерациязының улус өөредилгезинин болгаш эртемниң ажилдакчыларының профэвилелиниң Тыва Республика талазы-биле регион

салбырының юризи;

Ч.К. Седип-оол — Россия Федерациязының күрүне албан черлеринин болгаш хөй-ниитинин хандырыл-газының ажилдакчыларының профэвилелиниң Тыва девискээр организациязының даргазы;

Г.А. Селедцова — Бүгү-россияның Тыва Респуб-ликада электропрофэвилелиниң даргазы;

В.Н. Суван-оол — "Тыва Республиканың профэви-лелдер федерациязы" девискээр каттыжышкынының даргазының оралакчызы;

Г.А. Сюрюн — культура ажилдакчыларының проф-эвилелиниң Тыва девискээр организациязының даргазы

Ажыл берикчилеринин каттыжышкынындан (дугуржулга езугаар)

В.А. Фалалеев — "Суг дамчыдылганы-канализация системазы" КХН-ниң директору, таланың башкарык-чызы;

В.А. Гавриленко — "Жиле" КХН-ниң директору;

Л.М. Джавалов — "Бүгү-россияның караа четпестер ниитилелиниң Кызылда өөредилге-бүдүрүлгө чери" КХН-ниң чингине директору;

В.М. Иванченко — "Тыва газ" ААН-ниң чингине директорунун бирги оралакчызы;

А.Э. Монгуш — Тыва Республиканың "Тыва сүт" КУБ-тун директору;

В.И. Пешкуров — "Тываэнерго" ААН-ниң башка-рыкчы директору;

Д.О. Салчак — Кызыл хоорайда №9 школа-гимна-зияның директору;

А.А. Троцан — "Кызыл ЧЭТ" ААН-ниң чингине директору;

А.К. Хертек — "Тыва полиграф" ААН-ниң директору;

С.О. Хертек — "Тывасвязьинформ" ААН-ниң чингине директору;

В.Ю. Чихачев — "Кызылдың автотранспорт бүдүрүлгези" МУБ-тун директору;

Тыва Республиканың Чазандан

А.П. Дамба-Хуурак — Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы-Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды,

таланың башкарыкчызы;

А.С. Чарбуу — Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының килдис начальниги, секретары;

А.К. Артына — Тыва Республиканың экономика сайыдының бирги оралакчызы;

Е.Я. Годяева — Тыва Республиканың тудут болгаш коммунал ажил-агыйны чаартырының сайыдының оралакчызы;

О.В. Доржу — Тыва Республиканың саң-хөө сайыдының оралакчызы;

Р.В. Кажин-оол — Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыды;

С.К. Ондар — Тыва Республиканың көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыдының бирги оралакчызы;

У.С. Ондар — Тыва Республиканың аныктар бол-гаш спорт херектеринин талазы-биле сайыды;

А.В. Сухов — Россия Федерациязының социал камгаладылга фондузунун Тыва Республика талазы-биле регион салбырының эргелекчи (дугуржулга езугаар);

Т.Н. Тогочкова — Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыдының оралакчызы;

Н.К.К. Ховалыг — Тыва Республикада Өг-бүлө болгаш уруглар херектеринин талазы-биле агентилелдин директору;

В.С. Чаж-оол — Тыва Республиканың Чонну ажил-га хаара тудар агентилелдин директорунун хүлээлгезин күүседип турар.

Светлана БАЛЧЫ,
ниитилел-политиктиг
килдистиң редактору

Дорт харылзаа

...ООРНУҢ ОРУУ МУҢГАШ

Декабрь 14-те «Шын» солуннун редакциязынга «Мал оорунга удур демисел» деп темага хамаарыштыр «Дорт харылзаа» болуп эрткен. Аңаа бистиң журналистеривистиң болгаш номчукчуларывыстың айтырыгларынга Иштики херектер яамызының мал оорунга удур демисел чорудар килдизиниң удуртукчузу, полицияның майору **Шолбан Өлзей-оолович Ондар** биле ИХЯ-ның чанында Хөй-ниити чөвүлелиниң кежигүнү, Тываның сарыг шажынчылар каттыжышкынының даргазы **Буян башкы** олар киришкен.

2012 чылдың 11 айның түннелдери-биле алырга, республикада мал оорунун талазы-биле эң хөй кем-херек үүлгедишкенини болган кожууннар:

Кожууну	Кызыл	Таңды	Улуг-Хем
Мал оорунун саны	66	46	48
Эрткен чылын	54	31	35

Бо чылдың 11 айының түннели-биле алырга, республикада ниитизи-биле 464 мал оорунун кеземче херектери бүрүткеттинген (2011 чылдың бо үезинде 421). Оларның иштинден ажыттынып турар херектерниң хуузу 42 (2011 чылда 39 хуу) база судче кирген 166 херек бар. Ниитизи-биле ук оор херектериниң чонга чедирген когаралы 18 млн. рубль чедип турар. Кога-раан чонга 6 млн. 141 рубльди дедир эгиткен. Бо чылын оор херек кылгаш туттурган 215 кижини кеземче херээнге онааган. Оларның иштинде 19 хардан 29 харга чедир аныяктар 139 кижиге, 30 хардан 49 харга чедир 39 кижиге (оларның иштинден ажыл чок 182 кижиге, шийтирип чораан 78 кижиге) кирип турар.

Зинаида Хертек (Кызыл): — Республикада мал оорунга удур демисел чорударының кандыг тускай хоойлузу барыл? Ук хоойлуну оон-даа күштелдирериниң аргазы кандыгыл?

Ш.Ондар: — Хоойлу-дүрүм талазы-биле бистиң республикада мал ажылынга дорт хамаарылгалыг хоойлу чедишпезинден мал оорунун непереп турары ында деп билип турар бис. Амгы үеде бистиң даянып ажылдап турарывыс 2003 чылдың февраль 6-да хүлээп алганы, Чазак Даргазының 239 дугаарлыг ТР-ниң дөвискээринге мал-маганының камгалал болгаш ончалал ажылының дугайында Чарлыында чүгле дириг малды болгаш оон ээдин ыңай-бээр сөөртүрүн, сүрерин, садып-саарарының дүрүмнери көрдүнген. Малды камгалал-кадагалаарының болгаш хайгаараарының дугайында чүүлдеривис чок болуп турар. А малды кадарбас, карактавазывыска, кокай-бөрү-даа тудуп кааптар, оорлар холунче-даа кире бээр болгай.

Өске регионнарның арга-дуржулгазын өөренип көөрүвүске, олар кожуун-суурларда боттарының депутат чөвүлелдери, оларның бадылаашкыны-биле малды кадарар, хоорай-суурларга, чурттакчы чонга шаптык болгаш айыыл чедирбес кылдыр мал тударының тускай дүрүмнерин боттары чогаадып хүлээп алган болур. Ынчангаш

ол дүрүмнерге даянып-алгаш, малынга харыысалга чок кижилерден административтик чогуур хемчеглерни ап турар.

Мындыг хевирлиг арга-дуржулгаларны өөренип көргөш, амгы үеде Каа-Хем кожуунун Сарыг-Сеп сумузунда шак-ла ыңдыг мал-маганын канчаар тударының болгаш кадарарының чурумунун дугайында дүрүмүн хүлээп алгаш, республиканың Юстиция яамызы-биле кады ажылдажылганы чорудуп эгелей берген бис.

Бо ышкаш ажылдарны бүдүн республикага чорудары-биле бистиң яамы «Мал-маганын өстүрүп азыраары болгаш камгалал арттырар талазы-биле хемчеглер дугайында» деп хоойлу-дүрүмнер төлөвилелин чогаадып кылгаш, ТР-ниң Дээди Хурал парламентизиниң бадылалыңче кириген. Мал оорунун хоойлу-дүрүмүн чаартыр, эдип чазаар, немээр талазы-биле ажылдарывысты республиканың 2013-тен 2018 чылга чедир кем-херек үүлгедишкениниң болгаш чурум үрээшкениниң профилактиказы деп тускай программазынче кылыр ажылдарның бир адыры кылдыр база кириген бис. Амгы үеде ук төлөвилел хыналдаларны эртип турар.

Корр: — Чылдың кайы үелеринде мал оору көвүдээрли, оон чылдагааны чүдөл?

Ш. Ондар: — Мал оорунун чидигленир үези күскү үе болуп турар. Чүге ыңдыгыл дээрге, бирээде, күскү үеде мал оорлаан кижиге оорлаан малды соккаш ээдин садарда таарымчалыг, сориендеп келгенде, этт белең үрелбес. Ону чажырып, шыгжап, сөөр-

түрүңге үе таарымчалыг. А чайгы үеде этт дораан үрелир, этт ээди суг болза, дораан карара бээр. Ындыг этти садып-саарарга өртөк-үнези база чигээр. Ийде, күскү үеде чайны өттүр одарлаан мал семис, күш-деңгели шыырак болур. Ону диригге-даа, соккаш-даа садарга, өртөк-үнези улуг. Оон аңгыда соок дыңзываанда, мал семизин салбаанда кышкы чий кылып алырынга таарымчалыг. Үште, күзүн школар, уруглар садтары болгаш өске-даа чөмөнниге черлеринге этти шыгжаар арга тургустунуп келирге, эттиң хереглетиңери көвүдээр, ол чорук оорларга эптиг байдалды тургузуп турар. Ынчангаш бо үелерде малчын кижиниң малынче улуг харыысалга салыры чугула.

Данзын-оол Дадар-оол (Шагаан-Арыг): — Шаанда Тывага мал оору деп чүве турбаан. Ам сөөлгү үелерде оор чорук көвүдээни-биле мал-маган тудары нарын-берге байдалда. Ону сарыг шажын талазы-биле лама-башкылар чүү деп санап турарлы?

Буян башкы: — Сарыг шажын талазы-биле алырга, багай сөс чугаалап, хай-бачыт кылып чоруур кижиге дээрге, алызында кандыг

түннел барын угаап шыдавайн турар кижиге болур. Кижиге эки сөстү чугаалап чоруурга түннел турар, багай сөс эдип чоруурга база-ла түннели турар. Чижээ: кажан оор кижиге: «Оор чорукту кылыптарымга

“ Оор кижиге улустун чүгле өнчү-хөреңгизин эвес, а аарыг-аржыын, өске-даа хай-бачыдын каттай оорлап алгаш барган болур.

ажырбас, оон соонда акшаны тып алгаш, бай-шыырак чурттап бээр мен» — деп бодап чоруур. А херек кырында ыңдыг эвес, ол дээр-ге өске кижиниң өстүрүп алыр дээш, ажыг дерин төп тургаш азыраан малын оор алгаш баарга, ол кижиге анаа-ла олурбас, халак-хилинчээр төп, хомудал-муңгарап турар боор болгай. А оор кижиге ол хомудал, дораан эвес-даа бол, черле кажан-бир оон-даа артык хилинчек-човулаң эртер кылдыр бодунга эглип келир.

Ол ышкаш, оор кижиге улустун чүгле өнчү-хөреңгизин эвес, а аарыг-аржыын, өске-даа хай-бачыдын каттай оорлап алгаш барган болур. Оор кижиге оорлап алган чүүлү-биле чүгле бодун эвес, а өбүлөзүн, дөргүл-төрелин база чөмгөрип, хепкерип турар болгай, ынчангаш ол хай-бачыт ол кижилерде

база чаштап чедип турар. Ынчангаш оор улустун өөндөлөвөс чүвези оозунда болур. Дириг амытаннарга хай-бачыт кылып чораан улус, чок апаргаш, эки оранга төрүттүмөс, изиг от хып турар тамы ораныңа төрүттүнер.

Сарыг шажында болза, кижиге хилинчекти бодунга боду кылып алыр деп турар. Бо талазы-биле чонга суртаал ажылдарын база шаавыс-биле кылып чорудуп турар бис.

Корр: — Оорлар кандыг малды эң хөй оорлап турарлы?

Ш. Ондар: — Бо чылдың 10 айының иштинде 1510 баш шээр

малды эң хөй оорлаан. Чүге ыңдыгыл дээрге, шээр малды үе сүрерге безин хөй баш санныг кылдыр үстү бээр, чок-ла болза, хайгаарал чокка артып каан шээр мал оорларның холунче чайлыг кире бээр. Шээр мал оорлаан фактылар эвээш-даа болза, ниити оорлаткан шээр малдың саны өске мал-магандан хөй бооп турар. Мал оорун үүлгедип турарлар колдуунда-ла бода мал оорлаар. Бо чылдың 10 айының иштинде республикага 524 баш бода малды оор алган. Ийи дугаарында хөйү-биле оорлап турар мал — чылгы мал (417 баш). Оон аңгыда сарлык, хапан, дагааны база оорлап турар.

Корр: — Моол биле Тыва аразында кызыгаар хажыдып турар оор херектер саны хөй бе? Оон аңгыда республикада мал демдектериниң ажылдары чоруп турар бе?

Ш.Ондар: — Кызыгаар хажыдар чорукту хөй кезинде мал оорлаашкыны дээш кылып турар. Бо чылдың 11 ай иштинде кызыгаар хажыткан 18 мал оорунун херээ судче кирген. А мал демдектериниң дугайында ажылдар амгы үеде Тывада организастаттынмайн турар. Ону чүгле күзелдиг улус боттарының акша-хөреңгизин чарыгдап тургаш, кылдырып ап турар. Бо талазы-биле ажылдар чоруттунмайн турары база четпес чүүл-дүр. Ол талазы-биле чогуур ажылдарны кожуун чагыргалары организастап, кожуунга мал оорун эвээжедире-биле мал демдектерин тускай план езугаар ажылдап кылыр болза эки. Чүге дизе демдектер малды оорлааш, садып-саарары нарын, ынчангаш оор херектерниң ажыттынарының бир оруу база моон үнүп кээп болур.

Корр: — Мал оорунун демисел чорудар талазы кожууннар аайы-биле пажылдакчыларының аргамөөрей чоруп турар бе?

Ш.Ондар: — Дорт-ла чарлаттынмаан-даа болза, бүрүзүнүн байдалын өкөргөш, херектерниң ажык-турар хуузун ай санында турар. Ынчангаш херектер ажыттынарының хуузун дээш ажылдакчыларыны кызыдып турар. Хуузу болур болза, хурал-сайгартып эгелээр. Бөгүндү-биле алырга, херектер тынып турар. Оон мурн чылдар-биле, чижээлээр чылдар дижиң, деңней алыр өзүлдө көскү. 1990-2000 чыл мал оору дээш херектерни ле хуузу ажыттынып турган ам 40 ажыг хуу апарган. Ону хуу чедиргеш, келир үеде чедирер сорулга мурнувустурар. Республикада мал өстүрер сорулга турда, оорларның оруун муңгаштага оорлаткан малын бүдүн-биле эгидип бээр — ажылы кол сорулгазы ол. Оорлар кылдыр «хуулдурбаанда» тудар ужурлуг бис.

Ады-оол САЛЧАК, Кожуун: — Сөөлгү үеде республикада мал оорлаар чорудык непертээр. Оон чылда чүдөл? Полиция ажылдарының санын кызырганы чедирип турар эвес бе?

Ш.Ондар: — Мал оор көвүдээниң чылдагаа садыглаашкыны хостуг са. Этт аймаан чүгле Кызыл хос эвес, республикада кожуун зүнде хөйү-биле садып тур дээрге ажаап, кадарып, ка чорур ишчилерге эвес, оор чиник акша-дыр.

Бо айтырыг каш чыл ул тургустунуп турар. Тываның айтырыгының чидин барылааш, ИХЯ органның кылдыр мал оорлаар чорукка демисел чорудар шагдала акшаландырышкыны б бюджеттен берип турган.

Иштики херектер органының сөөлгү чаартылгалар түннелин езугаар бүгү албан чүгле федералдыг бюджет шилчиткен, оон эки түннели дээрге, полиция ажылдакчыларының санын кызырза-даа, оорлаар чоруктарга удур кижиге хевээр арттырган. Оон ажыкчылары боттарының ажылы угланышкынын колдуунда же угландырган, чүге дээрге маганын хөй кезин ында оор турар болгай. Кожууннарны тики херектер эргелелдери демниг ажылдап, оорлаашкы фактыларын хөйү-биле илестир турар.

Чаартылга соонда база бир гумчалыг чүүл — бистиң килдиз ажылдакчыларын тускай транспорт-биле, оргтехника-биле кывар-чаар материалдар-биле чир хандырып турары. Тайаң үнер машинаның дугукунга келер илтирбелерден бээр садып турары — ажылывыска дыка

мче-дир. Ооң ачызында оор-
кыны дүрген илередип тудар
тургустунган.

ал оорун кызырар сорулга-
улуг сорулгалар-даа салдын-
кандырылга-даа экижээн, ам
бистин ажилдаарывыстан ха-
жыр. Чоннун бүзүрелин шын-
рар дээш ажилдап тур бис.
ыштак-оол ОНДАР, Сүт-Хөл
ун: — Ырак-узак кыштаг,
тааларда, чижээлээрге,
ес, Баян-Кол, Манчүрек дээн
ш ырак черлерде малчын-
а участок шагдаалары
п, харылзажып, суртаал
тын чорудуп турар бе? Мал
нга удур күштүг хоойлу
к болуп турар-дыр, ийин.
бан Валерьевич Күрүне
зындан күштүг хоойлудан
п алырын дилезе, кандыгыл?

ОНДАР: — СССР үезинде
н колхоз-совхозтар дүшкен
а кыштаг-турлаглар кагдын-
рган. А бо сөөлгү үеде ол
агларже мал өстүрүп, тудуп
эн кижилер катап көжүп
эн. Ынчангаш ИХЯ кайы өдек
нганыл, кайызы ээлерлиг
аныл дээрзин тодарадып
апарган. Суур-суму-биле
й кыштаг, турлаглар база
ныг, паспорттук болур уjur-
ылаңгыя сөөлгү чылдарда
аган тудуп турар аныак өг-
пер көвүдээн, ынчангаш
жк шагдаалары чүгле суур-
а өг-бүлелерни кезириден
а, малчын турлагларны база
р уjurлуг.

и дугаар айтырыгга хамаа-
ыр. РФ-ке хамааржыр бол-
58 дугаар чаңгыс хоойлуга
тыр бис. Бир эвес полиция,
ратура, суд ажилдакчылары
пу демнежип алгаш, чоннун
-биле мал оорунга удур
уну күштелдирер дээш ону
айгарып көргөш, республи-
иштинге оорларга көрдүнүп
кеземчениң эң үстүн онаар
р тургузуп болур деп бо-
мен.

раш Ондар, Сүт-Хөл ко-
— Мал оору бүгү Тываны
алан, чурттакчы чонга
тудары бергедээн. 10-20-зи-
ай деп аппар-дыр. Мал
биле демиселди күштелди-
биле эрге-хоойлу болгаш
ишти органнары демнежип
г хемчеглерни ап чорудуп
рыл?

ян башкы, ИХЯ-ның ча-
а Хөй-ниити чөвүлелиниң
гүнү, Тываның сарыг ша-
ыларның каттыжышкы-
ң даргазы: — РФ-тиң болгаш
н Хоойлузунга даянып, мал
нга удур демисел чоруп
Бистин Хөй-ниити чөвүлө-
24 кежигүн бар. Олар ко-
суму бүрүзүн үлөжип алган,
шкүннерни организастан,
ндерни хурал-суглаазынга үн-
турар. Тускай план езугаар
дал турар. Бир дугаарында
не херээнге хамаарыштыр
уну тайылбырлаар ажилды
уп турар, ийиде, мен сарыг
н өөрединде оорнуң үүлөзи
ыг боор чүвөл дээрзин
ырылап турар мен.

р кижини дерин төп, кызып
аш, мал-маганны өстүрүп
а, өске кижини ону оорлап,
жа алгаш баарга, түнели
ыгыл дээрзин оор кылып
кижилер чедир бодавайн
а. Малды оорлааш, эддин
каш, хөй акша кирип алгаш,
й аш-чем, чараш идик-хепти
п алган, амыраан-дыр. А

«Дорт харылзаа» үезинде С.Балчыр, кол редактор И.Дамба-Хуурак, полицияның майору Ш.Ө.Ондар, Буян башкы, Сайсуу Хертек.

малын оорладып алгаш, кижини
хомудап, хорадап, халактап,
ыглап-сыктап артар болгай.

Корр: — Малчыннарның бөрү-
лерден камгаланып чоруур чаң-
гыс боозун шагдаалар келгеш
хавырып аппарга, олар дыка
хомудап турар. Ол боону ажы-
лаар чөпшээрел документ алыр-
да ыяп-ла найысылал Кызыл
чедер апар, а малчыннарда
ындыг хостуг үе бар эвес. Бо
талазы-биле чүгү чугаалап болур
силер, Шолбан Өлзей-оолович?

— Араалыг боону хоойлу езу-
гаар хавырап апар. Хоойлу чаң-
гыс аай. Араа чок боону 5 чыл эди-
лээн соонда ынчан араалыг боону
садып аар. Полиция ажилдакчы-
лары безин араалыг боону садып
алыр эргези чок, хоойлу чаңгыс

судту соксадып кааптар таварыл-
галар кайы хөй. А ооң соонда
малчын негээр, демгизи дуоюн тур-
гузуп чадап туруп бээр. Ынчангаш
мындыг таварылгада когараан
кижи болгаш херечи кижини
камгалаар хоойлу күштүг бооп
кирген.

Корр: — Катап оор кылган
таварылгада...

Ш.Ондар: — Ынчан кандыг-даа
чингелделер турбас, ол кижини хос-
талгазын казып шииттирер апар.

Корр: — Кадының байдалы
багай дээш судтавайн баар
таварылгалар бар дээр-дир?

— Чок, чогум ындыг таварылга
болганын биске дыңнатпаан, аарыг
кижи оор чорук кайын кыла аар.
Изиг-соокту тоовас, айт-хөлдү
тайга-таскыл ажыр мунуп шыдаар

хире коргунчуг. Оор чоруктун
бачыт-бугу ындыг-дыр.

Моол кижини дээрге-ле бистер
ышкаш, амыдырал дээш кызып чо-
руур кижини ышкыжыл. Аңаа адаар-
гавайн, боттарывыс эрес-кежээ
болуп, деривис төп ажилдаар
ужурлуг-дур бис, ийин. Дириг амы-
тан бүрүзүнүн амы-тыны үнелиг.
Ынчангаш мал-маганның тынынга
чедип, оор чорук кылырга, эки
чүвөгө чедирбес дээрзин чонувус-
ка угаадыр херек. Оорлаткан
кижини ыглаан, муңгараан, хомудаан
санында ол муңгарал болгаш
хилинчек-човулаң оор кижиге
эглип кээп-ле турар. Ооң чүгө
бодунга эвес, ол оор ээтти чиген
ажы-төлүнгө, өг-бүлөзине, чоок
кижилеринге, оорлааш, кирип
алган акша-төгери-биле садып
берген идик-хевин кеткен чоок
кижилериниң шуптузун бужарта-
каны, багай хурум, бачытты эккеп
бергени ол-дур. Ынчангаш нүгүл-
бачыттыг оор чорукту кылып бол-
бас дээрзин чонувуска чедир та-
йылбырлаар ажилды күштелди-
рери чугула. Сарыг шажын катты-
жышкыны тускай дептер белет-
кеп турар, удавас ону чырыкче
үндүрүп, чон ортузунга тарадыр.

Бо чуртталгада шупту чүве ха-
рылыгы, багай чүүлдер кылырга,
соонда барып, ооң түнелин ыяла-
ла көөр. Угааны багай, хирлиг
чүүлдерге чаңгыга бергеннерни
эскерип көөргө, багай азы каржы
чүүлдерни, кем-херек үүлгедиш-
киннериниң дугайында дамчыдыл-
галарны көрүксээр. Ол дээрге-ле
аңаа сонугалды ол-дур. Кижиниң
угаан-бодалы, мага-боду арыг
болур уjurлуг. Бир эвес хоунар
хирлени берген болза, дораан
чунуп кааптар болгай силер. Угаан-
бодал база ындыг арыг болур
ужурлуг. Хып турган чулага хензиг
када салаавыс дегзипкеш, кайы
хире аарышкылыгынаар ийик бис,
а оор-сук кылып чоруур кижилер
ы-сыы долган тамы оранынга
мөңгө отка өрттенип, коргунчуг
хилинчекти долузу-биле эдилээр.
Оор чорук кылып турар кижилер
чоок кижилерин бужартадып,
хораннап турар дээрзин утпаңар.

Хүндүлүг малчыннар, мал өстүрүп чоруур чурттакчы чонувус!
Оор чорукту болдурбазы-биле ажилга харысалганы бедидип, мал-
маганны доктаамал кадатка тургузуп, баш санын өстүрер дээш
эрге-хоойлу ажилдакчылары-биле демнежип, демиселди
күштелдирээлиңер! Оор ырактан келбес, чоок-кавидан кээр,
силерниң кандыг байдалда турарыңарны эки билир улус кээп турар
болгай. Ынчангаш кичээңгейиңерни кошкатпайн, кем-херек
үүлгедишкени болганда, аргалыг-ла болза, полиция ажил-
дакчыларыңа дарый дыңнадыр кызыдыңар!

Редакция мындыг хевирлиг дорт харылзааларны моон-даа
соңгаар янзы-бүрү темаларга уламчылаар. Аңаа идепкейлиг
киржириң дилээр-дир бис.

Светлана БАЛЧЫР, Сайсуу ХЕРТЕК.

Айдыс ДОРЖУНУҢ тырттырган чуруктары.

ДЕМНИГ АЖЫЛДААРЫ ЧУГУЛА

Кожуунувус тургустунуп
турар үеде Хендерге суму
баштыңы турдум. Хендерге
сумузу 1971 чылда аңгы суму
кылдыр тургустунган. А мен
1982 чылдың майдан бээр
суму даргазынга ажилдап
эгеледим. Ынчан соңгулда
комиссиязының даргазын
чон боду шилип аар турду.
Деткичи бөлүк деп-даа
бөлүк турбаан.

Ажилдап келген чылдарымда
кандыг чүүлдерге таварышпаан
дээр. «Ак-Тал» совхозтун малын
(пайга) үлөп турганын сактып ор-
мен. Ынчан хоочуннарны — бүгү
назынында күрүнениң малын
өстүрүп, азырап берип келген
хүндүлүг дыштанылгада малчын-
нарны, үлөлгө кириштирбээни
шын эвес дээрзин саналдаан мен.
Бир эвес берген болза, арга-
дуржулгазы улуг малчыннар та-
чеже баш чедир өстүрүп аар
турганнар, ийик. Мал-маган азырап
чораан, малга салым чок, арай
чалгаа-шүшпөң кижилерге үлөп
бээрге-даа, бир чыл четпейн, когун
үзүп алганнар болдур, ийин.
Кежээ, кызымаккайлары харын
өстүрүп алган.

Үлөлгө соонда бир чыл эрт-
кенде, ТР-ниң Чазаанга улуг хурал
болган чүве. Аңаа санал бергеш,
ол малдың чарты чыл иштинде-
ле чок дээрзин чугаалапкеш,
«багай дарга» атка кирдим. Са-
налдааным соонда даартазында
хыналда дораан келген. Хынаарга,
мээң саналдаанымдан-даа эвээш
мал арткан болган. Күрүне малы
кыска үениң дургузунда ынчаар
төнгени ам-даа сеткил-сагыжымны
өйүп чоруур.

Бистерниң ажилдап турган
үевисте сумуга чунар-бажыңны,
кудуктарны ажилдадып турдус.
Мал кададын организаастаары, буга
айтырыын шиитпирлээр албан
турган. Суму даргазы биле малчын
аьттанып алгаш, буганы аалдардан
дугуржулга езугаар ачылап эккеп
аар. Ам бо шагда мал кададын
багай чорутканындан хөй мал
бөрүден когарал турар.

Ол үеде идепкейлиг кады
ажылдап чораан эш-өөрүм Лидия
Осумба, Кедилмаа Маадыр-оол,
Анна Чымыжык, Зоя Агыы, Лаа
Монгуш ооруну чылыы-биле
сактып чоруур мен, олар ам
хүндүлүг дыштанылгада. Чоокта
чаа Сүбедей спорт комплекзинге
Чеди-Хөл кожуун тыва хүреш
маргылдаазын эрттирип турда,
кожууннун 20 чылынга турас-
кааткан хана солуннарда хоочун-
нарның чуруу чок боорга, дыка-
ла эпчосунуп элдепсиндим.

Кижини чонунга бир-ле эки
чүүлдү кылып каар бодал ажилдап
чоруур болгай. Ак-Тал суурда
субурганны чоннун деткимче-
биле кылдыртып кагдывыс, ам ооң
хайгааралын суму чагыргазы ки-
чээңгейге алыр-ла боор. Суму
чагыргазынга кыска үеде ажил-
даан (ийи чыл) Вадим Начын-
оолович Донгакты эр хөй деп
эскердим. Ол дыка эки чүүлдерни
кылдыртып каан. Бөгүн ажилдап
турар аныак удуртукчуларга чону-
биле сырый, демниг ажилдаарын
күзээр-дир мен.

Екатерина ДОНГАК,
күүсекчи эрге-чагырганың
хоочуну.

Участок шагдаалары чүгле суур- сумуда өг-бүлелерни кезириден аңгыда, малчын турлагларны база кезирип уjurлуг.

аай болгай дээрим ол. Чүгле беш
чыл эрткен соонда хамык доку-
ментилер, характеристика болгаш
өске-даа херек чүүлдерни дужаа-
ган соонда, ынчан садып ал болур.

Араа чок бооларны колхоз-
совхозтар турар үеде малчын-
нарга үлөп берип турган болгай.
Ынчан үе бөдүүн турган, документ-
даа кылдыртпас. Ам хоойлу шың-
гыраан, ыяп-ла демдеглеткен,
документилерни кылдырткан турар
ужурлуг. Ол үениң боолары мал-
чыннарда ам-даа артып калган.
Кымда барын тодарадыры безин
берге. Ынчангаш эки тура-биле ол
бооларын дужаап, документилерин
кылдырткаш, элээн үе эрткенде,
эгидип алыр болза эки. Эки тура-
биле дужааган кижилерге кандыг-
даа хемчег турбас, харын-даа акша
төлеп берип шаңнаар. «Бо боону
менээ чөпшээрел көрүңер» деп
боду чедип кээр малчын оозун
дужаапкеш, документилер белен
болу бээрге, дедир ап болур
ышкыжыл. Бо талазы-биле суртаал
ажылы четпейн тур боор. Дужаап
кээп турарлар эвээш-тир.

Корр: — Оор биле малчын
кижиниң аразында артып каар
нарын харылзааларны чабырыл-
дылары-биле кандыг хемчеглер
алдынып турарыл?

— Ийе, ол чидиг айтырылганың
бирээзи бооп артып турар. «Мени
байысааткан сен» — дээш, ол кижини
малчынга хорадаар. А оорлааш
туттуруп алганда: «Дуоюн тургузуп
бээр мен» — деп азап тургаш,
судту болдурбайн баар. Ийи тала-
зың чөпшээрелжилгезин езугаар

МӨӨҢНЕТТИНГЕН АКШАНЫ КАНЧААР АЛЫРЫЛ?

Пенсия фондузу ону барык 1 млн. кижиге төлөп берген

Оларның 99 хуузу
ортумаа-биле
6-6 муң рубль алган

Пенсияның мөөңнеттинген акша-хөреңгизин төлээринин чурумун тургускан төлевир хоойлузу деп адаары хоойлу июльда күштүг болуп кирген.

Сөөлгү эрткен 4 айның дургузунда боттарының акшазын алыры-биле РФ-тиң Пенсия фондузунга 1,3 млн. хамаатылар келген, оларның 960-ы хоойлу езугаар доктаадып тургускан немелде төлевирин алганнар.

РПФ-че дилег кылып келгеннерин хөй кезин "аныяк" пенсионерлер, тодаргайлаарга, 1953 чылда төрүттүнген эр кижилер болгаш 1957 чылда төрүттүнген херээженнер болган, 2002 чылдан 2004 чылга чедир оларның күш-ажыл пенсиязының чыылда кеззэнге дады-вырларны ажил берикчилери 2 хуу тариф езугаар төлөп турганнар.

Эрткен дөрт айның сан-чурагайларындан алгаш көөрге, дилег киригеннерин барык шуптузу (99 хуузу) боттарының пенсия чыылдаларын чаңгыс удааның төлевир кылдыр алганнар, чүге дээрге ол мөөңнеттинген акшаның түңү эвээш болуп турар. Мөөңнеттинген акша-хөреңгини пенсияның хуусаалыг төлевир хевирлиг кылдыр төлөттирип алган пенсионерлер (366 кижиге) база бар, мөөңнеттинген акшаны 10 чылга хувааган болгаш үзүк-үзүктөп ай санында пенсиязы-биле кады төлөп турар. 2 муң ажыг кижиге боттарының алыр ужурлуг акшазын назылап кырааны дээш тыпсыр күш-ажыл пенсиязының мөөңнеттинген кезээ хевирлиг кылдыр шилчидип алганнар.

Чаңгыс удаа төлевирин доктаадып тургускан ортумаа хемчээли 6,6 муң рубль, хуусаалыг төлевирин — 524 рубль, мөөңнеттинген кезээ — 460 рубль.

1 Мөөңнеп алыр эрге кымда барыл?

Ону 1967 чылда төрүттүнген болгаш оон аныяк назылыг, ажилдап турар бүгү хамаатылар ажил берикчилеринин РПФ-че төлзөн камгаладылга дадывырының күсели-биле чыып тургузар. Күш-ажыл пенсиязының мөөңнеттинген кезээ 1953-1966 чылдарда төрүттүнген эр кижилерде болгаш 1957-1966 чылдарда төрүттүнген херээженнерде база бар, чүгле 2002 чылдан 2004 чылга чедир күш-ажыл пенсиязының мөөңнеттинген кеззэнче камгалал дадывырын (2 хуу тариф езугаар) төлзөн турар ужурлуг. Ол саналгаларны хоойлужудулгада өскерилгелер киригенин 2005 чылдан бээр соксаткан. Амгы үеде назылап кырааны дээш ол "ийи хуулуг" деп санатынар ол категорияның ажилдакчылары пенсияже үнүп турар.

Пенсия фондузунуң эргелелинде хүлээп алыышкын.

Айдыс Доржунуң тырттырган чуруктары.

Төлевирлерни алыры-биле ийи барымдаа кижиге турар ужурлуг дээрзин Пенсия фондузунда демдегеп турар: бирээзи — күш-ажыл пенсиязын алыр эрге (азы ол пенсионер болуп турар) ол кижиде бар, ийиде — оон пенсия фондузунда хуу агар санынга бүрүткеттинген пенсия чыылдазының акша-хөреңгизин турар ужурлуг. Бир эвес хамааты кижиге күш-ажыл керээзин чарбаан азы "чажып" шалың ап турган, оон пенсия дадывыры төлөттинмейн турган болза, чыылда аңаа турбас.

2 Мөөңнеттинген акшаның барын канчаар хынаарыл?

Бир эвес силер "аас-кежиктиг чагаа" (чылдың-на күскү үеде РПФ-тиң тарадып турары чагаазын) алган болзунарза, ол дугайын ында долузу-биле бижип каан болур. Оон аңгыда РПФ-ке кээп, медээлерни ап болур.

3 Акшазын алыры-биле кайнаар баарыл?

Мөөңнеттинген акшаны билдиришкинге үндезилеп бээр. Ол дээрге пенсионер кижинин пенсия фондузунче РПФ-че азы күрүнеге хамаарышпас Пенсия фондузунче, бир эвес ол мөөңнээр акшазын РПФ-тиң хайгааралы-биле ынаар шилчидип турган болза, билдиришкин кириери-дир. Пенсия тыпсырының дугайында РПФ-че дилег кириер деп турар хамаатыларга пенсия чыылдазының күсели-биле акша-хөреңгини төлээрин оларның күш-ажыл пенсиязын тыпсыры-биле кириген билдиришкенин езугаар тыпсыр.

4 Хуусаазы кандыг болурул?

Төлевирлерни тургузарының дугайында шийтпирни Пенсия фондузу бир айның дургузунда хүлээп алыр. Бир эвес пенсия чыылдазының акша-хөреңгизин чаңгыс удаа (чаңгыс түңнү) төлээр болза, ону төлевир тыпсырының дугайында шийтпир хүлээп алган хүнден ийи айдан ажырбайн боттандыраар. Хуусаалыг төлевирин болгаш чыылда кеззэниң төлевирин бүгү пенсияларны төлээринин чурумун езугаар боттандыраар, тодаргайлаарга, бир айдан ашпас хуусаада төлээр дүрүм болур. Төлевирни күш-ажыл пенсиязының камгалаттынган кезээ-биле азы күрүнениң пенсия хандырылганының (социал пенсияның) талазы-биле пенсия-биле кады боттандыраар. Амгы үеде пенсия чыылдаларының акша-хөреңгизин компаниялар эргелекчилеринден дедир шилчиттирип эгелзэн.

5 Акшаны долузу-биле кымга төлээрил?

1953 чылда төрүттүнген эр болгаш 1957 чылда төрүттүнген херээжен пенсионерлер боттарының пенсия чыылдаларын чаңгыс удааның төлевир хевирлиг кылдыр алыр. Ындыг арганы хоойлуда көрүп каан. Бир эвес хамаатының пенсия чыылдазы күш-ажыл пен-

сиязының ниити хемчээлинге хамаатыр 5 болгаш оон-даа эвээш хуу турар болза (камгаладылга + мөөң кезээ), чаңгыс удааның төлевирин сыр. Бир эвес чаңгыс удааның төлө РПФ-тиң Пенсия фондузу боттандыраар болза, чыылдаларның төлө пенсия-биле кады боттандыраар (чедирки чедирер азы банкыда агар санче шилчидер).

Социал пенсия азы күш-ажыл сиязын инвалид болганы дээш азыракчызын чидиргени-биле) ап т эргежок чугула камгаладылга четпес (беш чылдан эвээш эвес) чалза-даа бүгүдеге доктаадып тур пенсия назыны (эр кижилер — 60 херээженнер — 55 хар) четкен х тылар чаңгыс удааның төлевирин "болур.

6 Чыылдаларның хуусаалыг төлевирин кым алырыл?

Чаңгыс удааның төлевирин аңгыда, хоойлу пенсия чыылдалар өске ийи хевирин: хуусаалыг пенсия төлевирин болгаш назылап кыр дээш күш-ажыл пенсиязының мөөңнеттинген кеззэн база көрүп каан.

Пенсияның хуусаалыг төлевирин сизге күрүнениң кады акшаландыра кынының программазының кириги леринге болгаш ие (өг-бүлө) капиталың акша-хөреңгизин келир үе пенсиязын санаарынче угланды хамаатыларга көрдүнген. Пенсия ыңдыг төлевиринин хуусаазын хан тының боду тодарадыр, ынчалза-даа 10 чылдан эвээш эвес болур ужуру. Ол хуусааны билдиришкинге айтыр.

7 Чыылдаларны кым хуусаа чокка алырыл?

Сөөлгү, үшкү арга — хамаатылар пенсия чыылдаларын күш-ажыл пенсиязының мөөңнеттинген кезээ хевирлиг кылдыр ап болуру. Ындыг төлевир бир эвес пенсияның чыылдазы бир ай санаарга, күш-ажыл пенсиязының ка тышкан хемчээлинин 5 хуузуңдан азы турар болза, тыпсыр. 2012 чылда о хемчээлин 18 чылда төлевирин хевирин үезин барымдаалап санаар. Пенсия чыылда кеззэн чамдыкта хуусаа ч кылдыр, тодаргайлаарга, ону бүгү назында алыр кылдыр тыпсып болур.

Ирина НЕВИНА

"Российская газета" салгы

НЕМЕЛДЕ ТАЙЫЛБЫР: бир эвес Силерниң пенсияңар чыылдаңар күрүнеге хамаарышпас Пенсия фондузунда шыгжаттыңып шилип алган ол фондуңарның кайдаазын билбес болзунарза, Россияның Пенсия фондузунуң федералдыг сай-төвүнде 8-800-505-55 деп телефондан (Россияга долгаары халас) билип ап болур. О ышкаш күрүнеге хамаарышпас пенсия фондузунуң харылдазын черлерин РПФ-тиң, күрүнеге хамаарышпас пенсия фондуларның национал ассоциациязының болгаш фондуларның боттарының сайтыларында кириген.

Спорттун кышкы хевирлерин деткири, сайзырадыры

Кадык амыдыралды чыл-кайы-даа үезинде док-амал чорудары чугула. Кыш-ы үениң спорту онза: хаак-дары, конькилээри, чуңгулаа-ры... Ынчангаш спорттун кан-ды кышкы хевирлери бистиң республикада колдап турарын база оларны сайзырадыр тала-зы-биле кандыг сорулга сал-дынганын дээрзин ТР-ниң аныяктар болгаш спорт керектеринин талазы-биле амызының сайыды Уран-ис Сергеевна Ондар-биле журашкыш кылган ажыл-ишчи уугаавысты номчукчуларга араалгаттыыс.

— Бир дугаарында, кышкы спорттун бо чылгы ажыдыыш-ын «Сочи-2014» деп кышкы оюннарынга тураскаа-

дып, бедик деңгелге эрттирдивис. 2011 чылда Тыва Республиканың Чазза хаак хевиринин спортун сайзырадыры-биле сорулганы салган. 2014 чылдан эгелеп дараазында Улуг-Хем, Танды, Кызыл кожууннарга, Кызыл хоорайга хаак спортунун төптерин тудар.

Ниити билиг талазы-биле эде тургузуушкун программазы тава-рыштыр бо чылын республиканың ортумак өөредилге школаларынга хаактарны быжыглаан. Ынчангаш Эрзин, Тес-Хем, Улуг-Хем, Каа-Хем, Чеди-Хөл, Кызыл кожуун-нарга база Кызыл хоорайның элээди оолдарның спорт школа-ларынга хаак спортун сайзыра-дырын база өөреникчилериниң кадыкшылынче угланган сорул-ганы салган. Амгы үеде хаак хевир Бии-Хем, Чаа-Хөл, Тожу

кожууннарның спортчу школала-рында бар.

Чонну кадык амыдыралче кый-гылары база ниити чуңгулааш-кынче, дыштанылгаже хаара тудары-биле хаак хөлезилээр черлерни ажиткан. «Сүбедей» спорт орду-зунун чанында хаактаар орукту изээн. Чоннун дыштанырынга таа-рымчалыг «Тайга» станциязы дыш-таныр хүннерде ажылдап турар.

«Сүбедей» спорт комплек-зинде шайбалыг хоккейни сайзы-радыры-биле ийи чыл бурунгаар Новокузнецкиден тренер башкы Александр Лукьяновту чалаан. Ол Тываның Аныяктар болгаш спорт керектеринин талазы-биле яамы-зының чанында элээди оолдарның спорт школазында ажылдай берген. Ийи чыл иштинде элээди оолдар аразында бистиң респуб-ликаның чыынды командазын

тургузуп база өскүс оолдарның кадыкшыл бөлүүн өөредип белет-кеп турар. Ийи дугаар тренер башкы кылдыр 2013 чылда Кеме-рово облазындан керээ езугаар бир тренер башкы ажылдаар күзелин илередип, ужуражылганы бистиң-биле кылган.

Бөмбүк-биле хоккей ойнаа-рынга Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик кожуун-нарда база Кызыл, Ак-Довурак хоорайларда хоочун спортчулар-ның удуртулгазы-биле кылымал дошту кылып, аныяктарның со-нуургалын көдүрүп турар. Тожуда, Эрзинде бичин хемчээлдиг дош чуңгуда оолдар, уруглар чуңгулап турар.

Дош кырынга фигуралыг чуң-гулаашкынны өөредип-биле бо чылын Аныяктар болгаш спорт керектеринин талазы-биле яамы-

ның чанында элээди оолдарның спорт школазында Омск хоо-райдан дээди чаданың тренер башкызы Анна Булакова ажылдай берген. Ол бодунун ажылын ийи угланышкынның чорудар со-рулгалыг: бирээде, шырак спортчуларны белеткээри база ийиде, кадыкшыл бөлүүн тургузуп, сонугалдыгларны өөредип.

Бистиң кол сорулгавыс — спорттун кышкы олимпийжи хевир-лерин деткип сайзырадыры. База кижилериниң кадык чоруу дээш хей-аадын оттурары — бирги черде. Ынчангаш арыг агаарлыг «Тайга» баазанынче ажы-төлүн эдертип алгаш дыштанырынче кыйгырып тур бис.

Алексей ЧАМБАЛ-ООЛ
чугаалашкан.

Күш-ажыл рыногунда

КУЗЕЛ-ЧҮТКҮЛ-ЛЕ БОЛЗА...

Тыва Республиканың күш-ажыл рыногунга байдалды кижидери-биле чоокку чыл-дарда күш-ажыл рыногунун үгү субъектилерин болгаш кшаландырышкын үнде-иннерин чаңгыс аайлан-ырып, ажылчын олуттарны тургузары эргежок чугула-парган.

республикада 2009 чылдан еп «Тыва Республиканың ажыл рыногунга дүшкүрлүг алды чавырылдырыры» ублуканың тускай сорул-г программасы боттанып-ээн. Ук программаның ачы-да күш-ажыл рыногунга 3 дың дургузунда байдал-ичуп, эки талаже өскерлип-э.

еди-Хөл кожуунга 2009-2 чылдарда күш-ажыл-гунга дүшкүрлүг байдалды-рылдырырының талазы-немелде ап чоруткан хем-ернин акшаландырыыш-ының ниити түңү 13 млн.

рубль болган. 2012 чылдың февраль 26-да тускай сорул-галыг программа талазы-биле Тыва Республиканың Чеди-Хөл кожууннун чагырга чери «Тыва Республиканың күш-ажыл рыногунга дүшкүрлүг байдалды чавырылдырыры» программаның талазы-биле акша-хөреңги тус-кайлаарының талазы-биле комиссияның составын бадылаан дугайында» №79 доктаалды үндүрген.

Ажыл чок болгаш ажыл дилеп турар хамаатыларның, ажыл-агыйга арга-дуржулга кирип алыр сорулгалыг келген доозукчуларга ачы-дузалар.

Бо талазы-биле 9 органи-зациялар: Чеди-Хөл кожууннун чагыргазы, кожууннун Төлээлек-чилер хуралы, Элегес, Хендерге көдээ чурттакчылыг черлериниң чагыргалары, кожууннун күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелели, Хову-Аксы ортумак школазы, «Водоканал» КХН, «Уют» КХН, «Хову-Аксы чылыг»

КХН-биле керээни чарган. Про-грамма талазы-биле стажерлар— 21, дагдыныкчыларның саны 9 четкен.

Хөй кезинде дараазында мергежилдиг хамаатылар стажи-ровканы эртип турар: юрист, ажыл-херек аайлакчылары, социал ажылдакчылар, архив ажылдакчылары, банк ажыл-херээниң специалистери, контро-лер-кассир, инженер.

ынаар чоруткан.

Инвалид ажы-төлдүг, хөй ажы-төлдүг ада-иелерни болгаш ажыл чок инвалидтерни ажылга хаара тударының талазы-биле Чеди-Хөл кожууннун Чурттакчы чонну ажылга хаара тудар төвү хуу сайгарлыкчылар А.А. Оюн, С.С. Хайдып-биле керээни ча-рып, 3 хамаатыны ажылга тур-гускан.

Тыва Республиканың респуб-

болгаш хөй ажы-төлдүг ада-иеге (ийи кижиге) 60 муң рубльге дериг-херекселди саткан.

Ажыл чок хамаатыларны ажылче хаара тутпушаан, ботта-рының ажыл-херээн ажыдып, немелде ажылчын олуттарны тургузуп турар хамаатыларны деткири-биле чогуур хемчег-лерни ап чорудуп турар. Про-грамманың боттанышкыны-биле кожуунга сайгарлыкчы ажыл-херекти ажыдарынга — 2, немелде ажылчын олуттарны аңгылаарынга 2 ажылчын олут-тарны тускайлап сүмелзэн. Биз-нес-төлөвилелдерни шилиириниң талазы-биле 3 хуралды эрт-тирген. Конкурсе 5 төлөвилел кирген болгаш оларның шуп-тузунга эки үнелелди берген. Сайгарлыкчы ажыл-херекти ажыдары-биле керээлерни чарган, боттарының ажыл-херээн ажыдып алган 5 сайгарлыкчыга хамаарыштыр болгаш 12 не-мелде ажылчын олуттарны организаастаарынга 576,2 муң рубльди үндүрген.

Шак мындыг хевирлиг ажыл-дарның түңнелинде 2009-2012 чылдарда ниитизи-биле ко-жуунга 300 ажылчын олутту тургускан. Оларның аразында хөй-ниити ажылдарынга — 51, өөредилге черлериниң доо-зукчуларының билиг-мергежилин быжыглаарынче — 108, хуу сайгарлыкчылар — 160, инвалид — 2, инвалид ажы-төл азырап олурар 1 ада-ие, хөй ажы-төлдүг 2 ада-ие дээн ышкаш социал бөлүктерге хамааржыр хамаа-тылар бар.

Чеди-Хөл кожуунда хамаа-тылар кызымаккай, күзел-чүткүл-дүг чоруу-биле боттарының ажыл-херээн ажыдып, немелде ажылчын олуттарны тургузуп турары өөрүнчүг.

Чинчи КУЖУГЕТ,
Чеди-Хөл кожууннун Чурт-такчы чонну ажылга хаара тудар төвүнүн директору.

“ Ажыл чок хамаатыларны ажылче хаара тутпушаан, боттарының ажыл-херээн ажыдып, немелде ажылчын олуттарны тургузуп турар хамаатыларны деткири-биле чогуур хемчеглерни ап чорудуп турар.

Профессионал өөредил-гени эрткениниң болгаш билиг бедиткен шынзылгасын алыр сорулга-биле ажыл дилеп турар хамаатылар талазы-биле Кызылдың транспорт техникуму-биле керээни чарып, 2 ажыл чок хамаатыны өөредип

лика бюджетиниң болгаш феде-ралдыг бюджеттин күсели-биле ажыл берикчилеринге дараа-зында чүүлдерни саткан: ажыл чок инвалид кижини ажылга тургузарының талазы-биле 50 муң рубльге дериг-херекселди, инвалид ажы-төл азырап турар

Дуңзаалаар ажыл-херекти ажыдып алган Чингиз Идам.

Чурттакчы чонга автотранспорт ачы-дузазын чедирип турар Владик Сам.

«Культура болгаш спорт — кадыкшылдың магадылалы!»

Чоокта чаа И.Ярыгин аттыг спорткомплекске «Культура болгаш спорт — кадыкшылдың магадылалы!» деп спортчу маргылдаа болуп эрткен. Аңаа Тыва Республиканың Культура яамызында бактаап турар аңгы-аңгы адырларындан командалар киришкен.

Маргылдаа хол бөмбүү-биле олимпийжи система дүрүмү-биле эгелзэн. Ооң соонда «Хөглүг старттар» деп езулук каткы-хөглүг эстафета, көрүкчүлөргө карааның чаштары бадып турар кылдыр эрткен. Ниитизи-биле чүс ажыг кижилер турар маргылдааны тускай мергежилдиг спортчулар удуртуп эрттирген болгаш, чөрүлдээ чок, кончук чурумнуг эрткендер демдегледип каары чугула.

Жюри даргазы, Тыва Республиканың Культура яамызының оралакчы сайыды Михаил Сентябрович Монгуш тыва, орус дылдарга кончук таптыг тода чарлап, тайылбырлап органындан бүдүн хуннун эрте бергени безин билдиртпээн.

Жюри кезижүннери командаларның алган ниити саннарын түннээрге, Тываның Виктор Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театры бирги черни алган. Ийги черге Ты-

Маргылдаа цезинде.

ваның Национал музейи төлептиг болган. Бирги черни алган театр-жылар, ажылының аайы-биле черле кезээде шимчээшкенинде турар болгаш ындыг боор, а музейжилер колдуунда ажыл шагын олура эрттирер болганда, ийи дугаар болганы маадырлыг чорук деп көргөш, байыр чедирип, мактап каары артык болбас боор.

Үшкү черге «дүшкен» филармония командазын база онзалап демдеглекседим. «Саян» аттыг ыры, танцы ансамбли биле филармония ийи аңгы команда кылдыр киришкени оларны кошкадыпкан хевирлиг. Чагыс коллектив кылдыр киришкен болза, эки турган.

Оюн-оол САТ.

Кызыл хоорай.

Төрүттүнген хунуңер-биле!

Бистиң ачавыс Оюн-оол Хертекович АМЫРТАКТИ декабрь 20-де 60 харлаан юбилейи. Ол дыка хөй үлөүлөрү партия, совет ажылдарына, удуртукчу ажылдарга ачылды келген. Ам бо хуннереде ТР-ниң Чазааның Даргазының Мөңгү Тайга кожуунда төлээзи бооп ажылдап турар. Ол — беш аш төлдүң, он уйнуктарының ынак ачазы, кырган-ачазы. Ынчангач төрүттүнген хуну-биле ачавыска ынак солунун дамчыштыр и байырны чедирип, каң дег кадыкшылды, хей-аады ам-даа бед узун назы назылап, бистиң аравыска ам-даа 100 хар чед чурттаарын, ууттунмас аас-кежиктиг болурун күзедивис.

Амыртактарның өг-бүлөзи: өөнүң ишти, оолдары, кыстары, күдээлери, кенээттери, уйнуктары.

Чагаалар аразынд

Почтаны чаарткан

Кожууннун төп федералдыг харылзаа чериниң оран-савазы чаарттынып, улам чараш овор-хевир кирген.

Хөй-хөй чоннун албан-херек чогуруп алып албан чери аянып, чылыг, чырык болурга, кымның сеткили өөрүвес боор. Почтаны чаартып, ооң ажылдакчыларына болгаш чонга эптиг байдалдарны тургузуп бергенинге чон өөрүп турар.

Кызылдан хуу сайгарлыкчы Вячеслав Иванович Бекиштин удуртканы уран холдуг тудугжу

ажылчыннары кыска хуусаа тинде почтаның аңгы-аңгы өрээлдерин, улуг залды, думчузе көрүнген тускай сат турар өрээлди база ишти-д тында соңгаларын, эжикте чаа үениң септелгези езу кылган. Оон ыңай одалга чө өскерттип, чаа хевирже кири Бо капиталдыг септелге соос харылзаа чериниң начальы М.К. Ооржактын удурт коллективинге чон-биле аа даар чаа байдалдар тургустун

Бораш ОНДА Суг-Аксы суур.

«ЭНЕРГОСТРОЙ» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг ниитилелден КВАРТИРАЛАР

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерниң акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр.

ОЛ БАЖЫНДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР: тел/факс: (39422)4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-905-920-41-01. Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

КАШ БАЗЫМ ЧЕРДЕ ВЫЖЫГ ГАРАЖТАР БАР.

«Ажаалга банкызы» ААН таварыштыр ипотекага ап болур.

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каъттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	2; 3	97,80	11,50	2,3,4

«ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН

ниитизи-биле 175 дөрбелчин метрден 201 дөрбелчин метр чедир шөлдүг, 1 база

2 каъттан тургустунган, белен тудуп каан коттедж бажыңнарны садып эгелээнин дыңнадып тур.

Өртээ 1 м² 33000 рубльден өрү.

Садып алырының дугайында «ЭНЕРГОСТРОЙ» КХН-ниң 8-905-920-41-01, 8-923-268-90-73, телефон/факс (39422)4-85-29.

ОБЯ дыңнадып т «Өлден артар, өрттен артпас»

2012 чылдың декабрь 15-те 9 шак 11 минута турда өрт кезээнге Кызыл кожууннун Сукпак суурнун Фрунзе кудумчузунда автомашина өрттенген дугайында дыңнадыг келген.

Өрт болган чер-биле айыыл-халап болган черниң аразы 23,5 км ырак-даа болза, өртчүлөр дораан келген. Ынчалза-даа оттуң чалбыыжы ВАЗ-21014 маркалыг автомашинаны бүрүнү-биле шыа алы берген, хып турган. Транспортту башкаарының албан сагыыр дүрүмүнде кирип турар чүүлдерин бирээзи — өрт өжүрер дериг-херекселдин чолаачыда чок болганы байдалды нарыдаткан. А өрттүн үнген чылдагааны — электри коштунган херекселдеринин үрелиишкени болганында дээрзи тодараттынган.

Шак-ла ындыг өрт декабрь 17-де Эрзин-Булун-Бажы автоорукка ол-ла марканыг автомашиназы-

биле болганы харааданчыг.

Декабрь 15-те Ийме-Чад аразының чазагыг орук чоок «Ангараспецсервис» КХ хамааржыр ажылчыннар чурт үгек өрттенген дугайында дыңнадыг база келген. Өрт ниитизин 6 дөрбелчин метр шөлдүг кезээш, оруунда таварышкан илери узуткаан.

Декабрь 16-да Кочетов чагыргазының административ оран-савазында өрт болуп бүрүткеттинген. Өрттүн өскө чылдагааны — тууйбудан туу суугу-биле одалганы шын чорутканында дээрзи тодараттынган. Бо чылдың эге хонук бо үеде чедир Тыва Республиканың девискээринге 497 өрт болуп аңаа 26 кижилер мөчээ, 28 когараан.

Снежана ШОЙЗАТ

ТР-ниң ХК база ОБ агентлигиниң информация бөлүмүнүн начальниги.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң эргим, ынак ававыс Раиса Тулушевна ЛОДАЙН сөөлгү оруунче үдешкен дөргүл-төрөлдөривиске, кудаларымыз ооң чоок эш-өөрүнге, чонувуска четтиргенивисти илередин, чедир мөгөйип тур бис.

Уруу Лилия Алдын-ооловна Лодай

ШЫН

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы. Кол редактор И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор — 2-01-35, хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлөттүр — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7470. Чагыг 148. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810400000000263 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл. Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникация адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүктү Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730. «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко). Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияга туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтыттыг саннары болгаш өскөч фактылары, дыңнадыглары дээр авторлар боттары харыылаар.